

Béla Hamvas
UNICORNUS
a iné eseje

MARENČIN PT

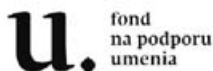
BÉLA HAMVAS

UNICORNUS

a iné eseje

MARENČIN PT

Z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia.

Preklad a vydanie knihy podporili

Hungarian Books and Translations Office a Petőfi Literary Museum.

Vydanie tejto knihy podporil program Publishing Hungary Ministerstva vonkajších ekonomických vzťahov a zahraničných vecí Maďarska.

Unicornus and other essays by Béla Hamvas

Copyright © Hamvas Béla Hagyatékkezelő and Medio Kiadó

© Marenčin PT, spol. s r. o., 2019

Jelenia 6, 811 05 Bratislava

www.marencin.sk marencin@marencin.sk

Translation © Peter Macsovszky, 2019

Cover © Marenčin Media, 2019

Epilogue © Peter Macsovszky, 2019

Layout © Marta Blehová, 2019

804. publikácia, 1. vydanie

ISBN 978-80-569-0437-4 (viaz.)

ISBN 978-80-569-0438-1 (ePDF)

ISBN 978-80-569-0439-8 (ePub)

NÁZNAKY NESMRTELNOSTI – WORDSWORTH

„(...) *our noisy years seem moments in the being
of the eternal silence* (...)“¹

1.

Je isté, že kto zmýšľa ako prírodovedec, nikdy neprenikne do hĺbky. Vezmime si hneď prípad Aldousa Huxleyho. V jednej svojej štúdii, ktorá sa volá *Wordsworth v trópoch*, s jednoznačnou iróniou hovorí o človeku žijúcom v miernom podnebnom pásme, pre ktorého príroda predstavuje zdroj mieru, poriadku a pokoja, tá istá príroda, ktorá v horúcich krajoch je taká ukrutná a divá. Pre európskeho človeka je príroda vľúdny a sladký domov; úlava pre rozorvanú povahu. Nech však tento Európan skúsi nájsť úľavu v pralese na Borneu! U nás sa možno povaľovať na okraji lesa, nechať sa ovievať uprostred príjemným vánkom, pretože mierne slnko, maznavý vietor, mäkká tráva, priateľská tóna, upokojujúca vôňa rastlínstva predstavuje už mdlejšiu, skrotenejšiu formu prírody. Veď v Európe nie je nič praveké. Celé mierne podnebné pásmo je len: záhrada. „Príroda je príjemná a pôvabná,“ píše, „možno v nej oddychovať a civieť. Lebo u nás si človek prírodu podrobuje. Lesy ležiace na rovníku sú plné diablov. (...) Tu nie sú pokojné miestečky. (...) Džungľa je úchvatná, fantastická, krásna, no hrozná – pekelná a démonická.“

¹ „(...) nám hlučné roky splývajú s okamihmi v bytí / večného ticha (...)“

Z tohto protikladu Huxley ukúva zbraň proti Wordsworthovi. Spomedzi všetkých básnikov bol Wordsworth ten, ktorý mal k prírode najbližšie, ktorý si najhlbšie uvedomoval, že súžitie s prírodnými silami dodáva človeku dokonalý mier, pokoj a šťastie. Huxley píše, že toto presvedčenie vyviera z krotkej prírody mierneho podnebného pásma. Wordsworth nemôže existovať v trópoch. Tam sa dá z prírody vyčítať pravý opak: zápas na život a na smrť, *struggle for life*, krutá a neprestajná vojna o miesto, o vlahu, o svetlo. Nevšíma si ani to, čo spočíva v najväčšej hĺbke Wordsworthovej poézie, ani to, čo je rovnaké v miernom podnebnom pásme aj v trópoch, to niečo, čo o Wordsworthovi hovorí Powys: „ticho, nerušená samota, mlčanie, pokoj sú to, čo je koreňom všetkých vecí“ – a že odvrátiac sa od zápasu síl na povrchu a mimo neho možno zostúpiť do sféry, ktorú Powys nazýva *primal elementalism*. To je najprvotnejší život: *quietude, silence and doing nothing* – pokoj, mlčanie a ničnerobenie – toto je prvotný mier, zemská hĺbočina, korene, mier miazgy, nemota lesov, temný pokoj prebývajúcí v mori, stromoch, zvieratách. A Wordsworth je básnikom tohto podzemného mieru. Preňho poézia je počiatkom i koncom všetkého poznania – *poetry is the first and last of all knowledge*. Huxley sa nazdáva, že wordsworthovská poézia si prírodu predstavuje tak, ako si na francúzskom dvore predstavovali pastierov: v jemných hodvábnych šatoch, pod stromovou ružou ozdobenou čipkami a stuhami, s palicou v ruke strážili starostlivo okúpaných a navoňaných barančekov, ktorým na krku vyzvávali strieborné zvončeky na hodvábnych stužkách. Keby mal Wordsworth sklony k takejto rokokovej a biedermeierskej rojčivosti, vskutku by to bolo smiešne. Ale nebolo to tak. Takto sa Huxley trochu zosmiešnil a presne sa naňho hodí to, čo povedal George: *den Mangel verstehen was Poesie ist, nennet man wissenschaftlichen Sinn*.² Jeho prírodovedné chápanie, ktoré, zdá sa,

² Nedostatok porozumenia pre poéziu nazývame vedeckým rozumom.

s takou nadradenosťou vie, že myslenie je determinované prostredím – o rozdielnosti svetonázorov rozhoduje podnebné pásmo, buddhizmus je práve tak indický fenomén ako sentimentalizmus európsky –, stratilo zo zreteľa podstatu. V určitých hĺbkach vedecké ponímanie prestáva platiť a jednoducho ani nepochopí, o čo ide.

2.

William Wordsworth žil na začiatku minulého storočia a vytvoril v anglickej poézii celkom osobitý svet. Basil Willey ten svet vysvetľuje tak, že rozlišuje dva smery: jeden predstavuje priamu uchvátenosť ľudského ducha a srdca kozmickými silami, druhý tú činnosť básnického inštinktu, keď tvorí celkom novú mytológiu. K tomuto typu patrí Shelley a Keats, v súčasnej poézii Lawrence, Powys, Eliot; tento básnik však vytvára vskutku nový a iný svet, os sveta a ducha odvodzuje od seba; svet zaľudňuje postavami vlastnej predstavivosti. Vytvára celú mytológiu. Ten prvý typ, ktorý je oveľa zriedkavejší, nevytvára žiadne postavy, žiadny svet, zdá sa, že nevytvára nič, iba odhaľuje. Zostupuje do hĺbok reality. Vykopáva existujúci zmyslový svet. To je básnik Wordsworth. Dalo by sa to povedať aj tak, že prvý typ básnika je skôr výtvarný, kým ten druhý skôr hudobný; dalo by sa to povedať aj tak, že ten prvý je plastický a druhý metafyzický. Shelley, Keats, Lawrence sú uchvátení ligo-tavým, pestrým, rozmanitým životom; Wordsworth zasa temnou hĺbočinou života. *Deeply drinking-in the soul of things* – vpíja sa hlboko do duše vecí. Wordsworth je „s univerzom sám“. A ďalšieho takéhoto básnika porovnateľnej čistoty a výlučnosti Anglicko nemá a nemá ho ani iný národ. Radi ho nazývajú básnikom filozofom, azda na základe výroku, ktorý vyriekne vo chvíli, keď píše: *Poetry is the most philosophic of all writing* – poézia je zo všetkého spisovateľstva najfilozofickejšia. Možno preto, lebo diela, ktoré najväčšmi pripomínajú jeho básne, sú nepochybne čínska kniha

Tao Te t'ing alebo staroveké grécke, egyptské či mexické indiánske hymny. Vlastne je viac než filozof. Dá sa povedať, že vo svetovej literatúre je Wordsworth najčistejší básnik náboženstva prírody.

3.

Náboženstvo prírody je ako ostatné náboženstvá: má svoj osobitý emocionálny svet, osobitú pietu, osobité kultu a osobitú nesmrteľnosť. Čo je náboženstvo? – stav sveta. A z tohto stavu sveta v prvom rade vyplýva stvorenie bohov a nie úcta k bohom. V náboženstve, ako vo všetkom, čo je ľudské, podstata spočíva v tvorivom inštinkte. Náboženský inštinkt je inštinkt, ktorý vytvára boha. Život expanduje v smere transcendentna: prekročí istú hranicu, ktorú živej bytosti vymedzuje pozemská realita, a rastie do nekonečnosti.

Náboženstvo prírody je jediné medzi všetkými náboženstvami, ktoré nemá mytológiu. Nepotrebuje ju. Jeho mytológia je vo svete stále prítomná. Kde? – tu; na hviezdnom nebi, v lesoch, v jazerách, na lúkach, v živých bytostiach, vo viditeľných a vnímateľných farbách, v západe slnka, na brieždení, v noci, vo vetre, vo vlnách vody a v neviditeľných a nepostihnuteľných realitách, v podzemnej, ako by Gréci povedali, *chtonickej* sile, v mystickom obehu krvi, v tajomnej tvorivej energii slnečného svetla, v neuchopiteľnom kúzle tmy, v tom nemom pokoji, ktorý človek pociťuje v uzavretosti balvana, v nebotyčnej strmosti hôr alebo v širšej pasívnej hladine mora. Každá scenéria, realita, udalosť prírody je zvláštnym spôsobom posvätená. Ako vraví Powys: *Everything that lives is holy* – všetko, čo žije, je sväté.

4.

Väčšina básnikov má nejakú základnú farbu. Powys o filozofiách hovorí, že v konečnom dôsledku sú to farebné sklá: Hegel je žltý, Platón modrý, Nietzsche šarlátový. Aj poézie obsahujú nejakú

farbu, ktorá podfarbuje každé slovo. Wordsworthova poézia je zelená – a to v tom zvláštnom zmysle, v akom zelenú farbu vysvetľuje Goethe. „Zelená a modrá,“ vraví, „sú najmenej ľudské, ba najväčšmi zbavujú človeka jeho ľudskej podstaty.“ V oboch farbách je čosi nedosiahnuteľné: modrá sa nachádza príďaleko od toho, aby ju človek pochopil, zelená príliš blízko. Modrá je farba nekonečna, zelená pozemskej reality. Človek sa nachádza uprostred: medzi nebom a zemou. Dve túžby: nekonečno a realita. Zelená je najkonkrétnejšia, najpozemskejšia, najprírodnejšia farba. Najskutočnejšia, možno najstaršia farba života: farba listov, chalúh, machov, obojživelníkov, pravekých živočíchov. Preto je neľudská, no preto je farbou prírody.

Vo Wordsworthových básňach zelená žiari. To je osobitá anglická zelená, ligotavá zeleň trávnikov, mohutných stromov, kríkov, krovín, hájov, stále trochu vlhká a spotená od hmly. Toto vytvára onú nadľudskú atmosféru prírody, tú bezprostrednú zelenú realitu, v ktorej žije Wordsworth. „V tomto miernom, vlhkom vzduchu, v tomto kraji prekypujúcom prameňmi, uprostred mokrých ostríc, rozum nemá čo hľadať,“ vraví Yeats. Človek tu zo seba priam vystúpi, zelený život ho úplne zaplaví a „snívá predstavivosť spozná takú cestu pravdy, ktorú rozum nemôže dosiahnuť.“ Človek sa rozplynie v zeleni – uprostred prenikavej zeleni bylín, lesov, jazier, machom pokrytých kameňov, žiariacich hlbokým ohňom pod vlhkými a upotenými vrstvami. Toto je zelený trbleť Wordsworthovej poézie.

Život živlov je vždy istý druh spaľovania. Je taký vietor, najmä na mori, ktorý nefúka odniekiaľ niekam, nie je nepretržitý, čiže nie je taký, ako keby sa bezmocne rútil odniekiaľ dole. Morský vietor je rytmický, nadnáša – ako keby sa zapálil vzduch. Taký vietor neprúdi, neduje, ale planie. Je celkom ako oheň – ako plameň – ako jazyk plameňa planie a oblizuje. Aj vrele objatia sú takýmto ohnivým, planúcim oblizovaním, ako keď podstata bytosti, živlu vyraža na

povrch. Taká je totožnosť vetra, plameňa, objatia a identita všetkého toho, čo sa nerúti bezmocne a neleje sa, ale rytmicky žije, blčí, obklopuje, plameňom obližuje iný živel – toto temné plápolanie má v sebe aj noc – toto blčanie má v sebe aj more, keď obližuje pobrežie svojimi vlnami. A keď sa na mori zdvihne takýto ohnivý vietor a keď sa vznieti aj voda, ktorá sa pred chvíľou rozprestierala v tichu sivom ako bridlica – bude modrejšia a stále modrejšia od ohnivého vetra, ktorý ju zapáľuje, a začne sa skvieť vo všetkých odtieňoch modrej a purpurovej. Vznietia sa aj stromy a kamene a plápolanie vetra strhne so sebou celú krajinu.

Wordsworthova zelená je takáto plápolavá zelená – je to druh žiary, sálajúca a páľčivá zeleň, ktorá ožehne oči. V takejto chvíli kedysi v praveku začal na hnedej zemi a na sivých kameňoch, v močaristých vodách a na modrých moriach blčať – horieť zelenou farbou – život a rovinu zachvátil zelený plameň trávy a ako náhly požiar vznikli lesy. V tejto zeleni horí živel, ktorý tu bol milióny rokov pred človekom a ktorý je pre človeka nepochopiteľný.

5.

Predmetom Wordsworthovej poézie nikdy nie je človek, ale príroda. Necháva ho chladným všetko, čo by mohlo človeka zaujímať. Vracia sa k primárnemu elementalizmu. *To strip human life of all unessentials* – zbaviť ľudský život všetkého nepodstatného. De Quincey o ňom hovorí, že „tisíce a tisíce kníh, ktoré uchvátili ľudí, boli pre neho len papier mŕtvy ako farba pre slepca. Žil pod šírým nebom.“ V samote, v tichu – v žilách s krvou nie červenou, ale zelenou, mlčky ako nejaká rastlina. Kto poznal jeho spôsob života, dosvedčil, že bol „krajne, intenzívne, nesmierne jednostranný.“ Mal vyhranený odpor voči všetkému mestskému a všetkému interiérovému a absolútne zavrhoval všetko hlučné, masové a spoločenské. Keď Powys píše o filozofii samoty, iba pripája komentár

k Wordsworthovým básňam a životu. To jeho interpretuje, keď hovorí, že „šťastie a hľbanie je to isté“ a že „šťastie neprináša ani mechanická činnosť, ani metafyzická špekulácia, ale pochopenie tajomných súzvučných tónov prírody.“ „Nešťastie moderného človeka pochádza z masovosti.“ Wordsworthov život sa deje a plynie „v slávnostnej dôstojnosti, v izolácii so živlami.“ Samota – ale len z hľadiska človeka. Inak nie. Je to zelený život, život so živlami a v živloch. On je ten človek *by nature led* – vedený prírodou –, „pre ktorého je úspech dávno zabudnutá vec“, „ktorého nepoháňa strach, ale radosť“, „v ktorom myslenie vždy splýva s večnosťou.“

Preto má Wordsworthova poézia ten istý kategorický a hlboko upokojujúci účinok ako žiarou zelený trávnik – preto možno povedať, že z celej svetovej literatúry jedine toto umenie je elyzejské. *Unsearchable eternity* – nedotknuteľná večnosť, *delight pure* – krištáľovo čistá radosť, presne to v nás vzbudzujú Wordsworthove básne.

6.

Náznaky nesmrteľnosti (Intimations of Immortality), to je najhlbší bod Wordsworthovho a vôbec každého náboženstva prírody. Ak vôbec existuje niečo také, tak toto je elyzejská báseň.

Ak človek, ktorý do takej miery zbavil svoj život všetkého nepodstatného, odvrhol úspech, dav, prázdne táranie, klamstvo, povrch a natoľko sa ponoril do prírody, že v nej rozpoznal prvotné živly, samotný život čistý ako pramenistá voda – dosiahol stav intenzívneho šťastia. To je elyzejský stav. Je to nielen najdokonalejší život, nielen najšťastnejší, ale zároveň aj najhlbší, je to život v bezprostrednej blízkosti wordsworthovského boha prírody. V elyzejskom stave sa človek stretáva s večnosťou. Elýzium je pradávny domov človeka a tento pradávny domov je zároveň príroda samotná a božstvo samotné. *God, who is our home* – Boh, ktorý je náš

domov. Prebýva v samote, v tichu, v bezslovnom ústraní – v pokoji temnej noci takisto ako v plápolavom vetre, vo vychádzajúcom slnku takisto ako v ligote jazier. Podstatou života nie je zápas, boj; ale ani bolesť; človek žije najhlbšie nie vtedy, keď koná alebo keď premýšľa, keď tvorí alebo keď trpí. Radosť tvorí samu hĺbkku života. Samotný čistý život je vždy radosť – *pleasure which is in the life itself* – rozkoš, ktorá spočíva v samotnom živote. Keď človek žije rýdzo, čisto – pobožne, vždy ho bude naplňovať rozkoš, elyzejský pocit. Radosť je vždy pocit prítomnosti božského. Preto „keby srdce malo sto brán ako Téby, všetky otvoríte radosti.“ A tu, v radosti sa skrýva predtucha nesmrteľnosti. Život sa v radosti stáva božským – stáva sa večným – stáva sa nesmrteľným. Zabúda na zápasy, myšlienky, bôle, nebojuje, nezhrýza sa, nie je smutný – ustávajú všetky očakávania, všetka dočasnosť, príprava. Radosť je sama osebe dokončenie, je definitívna, upokojujúca a úplná. Radosť je dokonalosť života, oboje sú si rovné: tu sa stáva život večným, nesmrteľným. „Nám hlučné roky splývajú s okamihmi vo večnom nebeskom tichu“, keď „naša duša zazrie more nesmrteľnosti“. „V objatí radosti sa človek znovu rozpamätáva na pôvodnú prírodu, od ktorej tak uniká.“ Niet žiadnej nádeje, ničoho, čo by sľubovalo alebo mohlo sľubovať niečo viac; niet chvenia, strachu, niet tieňa, niet otázky. Definitívne upokojenie prináša jediná radosť – je to pocit, keď sa z človeka stáva boh.

Na Wordsworthovej poézii sa vyzdvihuje hojnosť a bohatstvo myšlienok – bezprostredná jednoduchosť výrazu – veľkolepý a úchvatný oheň jej emócií – jej pôvodnosť – formálna dokonalosť. To všetko je príťažlivé, potešujúce. Avšak to, čo je vo wordsworthovskej poézii jedinečné, večné – to, čo v nej predstavuje náznaky nesmrteľnosti: je radosť, šťastie, to niečo, „čo sa často nachádza v hĺbke nedostupnej slzám.“

1934

STONEHENGE, EXTÁZA SKALY

V juhozápadnom kúte anglickej provincie Wales stojí zvláštna kamenná stavba. Kedysi sa považovala za dielo Keltov. Podľa súčasného názoru je oveľa staršia; dozaista pochádza z doby, ktorá sa nazýva neolit. Neolit je najvyspelejšia kultúra doby kamennej: rozkvet ducha kameňa. V kruhu s polomerom približne dvadsať rokov v rovnomernej vzdialenosti od seba stoja štyri metre vysoké sivé, neopracované bloky. Na týchto blokoch sú položené také isté kamene. Jedna brána vedľa druhej, v kruhu.

O bráne vieme, že je to démonická stavba. Je to niečo, cez čo človek niekam vstupuje. A tam, kde vstúpil, podrobí sa tamajším zákonom. Význam vstupovania cez brány kedysi dobre poznali. Pri vstupe do stredovekých miest a hradov stáli stráže. Títo strážcovia boli ako Cerberus, strážca brány Záhrobia: daimonickí ľudia. Strážili. Hocikoho nevpušťať ani von, ani dnu. Rímski cisári stavali víťazné oblúky. V súčasnosti, v dobe miest bez brán a života bez brán tento veľkolepý zvyk pretrváva. Ten, kto prejde víťaznou bránou, vstúpi určitým spôsobom do nesmrteľnosti. Brána večnosti. Vstup do nadľudského. A preto sa zvykli na brány dávať nápisy. Dante vedel, že brána pekla oznamuje zrieknutie sa všetkej nádeje. Ten, kto prešiel bránou, prišiel buď do niečoho dobrého, alebo zlého – v každom prípade sa ocitol v nejakom zásadne novom a inom svete.

Z neolitických kamenných brán stojí dnes už len niekoľko. Stĺpy sa zvalili, kamenné priečne trámy ležia na zemi bez ladu a skladu. Možno ich pováľalo pustošivé vojsko, no možné je aj to, že čas, no

ani vojsko nie je lepšie ako čas a ani čas nie je lepší ako vojsko. Zo stavby zostala ruina. Tá ruina sa volá Stonehenge.

Z doby kamennej sa nezachovala iná pamiatka, ktorá by zamestnávala ľudovú fantáziu, umenie, literatúru a vedu až tak ako Stonehenge. Okoliti obyvatelia sa záhadu gigantických kameňov pokúšali rozlúštiť povestami. Umenie ich považuje za veľdielo temnej a pošmúrnej vznešenosti. Vedci vymysleli aspoň štyridsať rôznych hypotéz o tom, kto stavbu postavil a akému účelu slúžila. Podľa jedných to bola svätyňa, podľa druhých pohrebisko. Stavby podobného štýlu možno nájsť v Anglicku, Normandii, Bretónsku a v oblasti Stredomoria. Schuchardt vraví, že v tých časoch oblasť od Nórska až po Malú Áziu obývalo jedno etnikum, na pobrežiach, a tí to postavili. Ugolini, keď vysvetľuje pôvod Torre dei Giganti, Casa della Fata, anglických a bretónskych kameňov, sa dokonca domnieva, že ohnisko tejto kultúry bola Malta.

Poznáme výrečné pamiatky, ako sú byzantské alebo orientálne – a sú nemé. Stonehenge je takáto nemá pamiatka. A nemého sa človek márne vypytuje. Nejestvujú mlkvejšie kamene ako bloky Stonehenge.

O tom, čo prežíva človek, keď medzi ne vstúpi, rozpráva množstvo ľudových povestí, balád, legend. A rozpráva o tom aj veľa spisovateľov a umelcov. Powys opisuje, čo cítila jeho románová postava, keď tie kamene zrazu jednej noci zazrela:

„V tej chvíli cítil, že ho posadla akási magická sila a zrazu sa ukrutne zmenšil a zoslabol. Mal pocit, že získal Moc, ktorá ho takmer zničila – bol ako flak, atóm, semiačko, piesok, pierko, mihajúci sa riedky dym – úplne sa vymanil zo sveta ľudí, prestal byť iba rolou či maskou seba samého. Zdalo sa, že ho zaplavilo nadmerné proteovské fluidum. Až v kostiach cítil túžbu páchať šialené a bláznivé činy a správať sa ako šašo, pajác alebo idiot. Chcel obťancovať tú veľkú a ťažkú osobu, ktorá stála pred ním. Chcel medzi hroznými stĺpmi poskakovať poštvernožky, ako nejaké pojašené

zviaera. Zrazu sa mu zdalo, že táto malátnosť, táto ľahostajnosť voči akejkoľvek racionalite, opovrhovanie názormi druhých, táto elementárna hĺbina v ňom v skrytosti prebývala do tejto chvíle vlastne po celý jeho život. A teraz, pod týmito vzdialenými, hmlistými hviezdami, pri týchto hrozných kamenných blokoch bez pamäti, v divokom a šťastnom pominutí zmyslov tú bytosť, ktorou je on sám, prvýkrát pocítil.“

Hľa, veľký zážitok brány. Človek vojde a pohltí ho Moc. Nevstúpuje však do mesta či hradu, nevstúpuje ani do nesmrteľnosti, ani do Záhrobia. Nie. Brány Stonehenge odvádzajú človeka niekam inam. Čo je táto túžba po oslobodení sa od ľudského sveta? Od rationality? Toto nepremožiteľné pnutie páchať šialenstvá? Poštvor nôžky poskakovať? Čo je tento podzemný pud? Čo je toto živelné pominutie zmyslov?

Keď ľudia chcú spoznávať živočíchy, musia ich rozpitvať a pozrieť sa, čo je v nich. Anatómia zistila, že vnútri sa nachádzajú zvláštne zvieratá. Pretože srdce, pečeň, pľúca, slezina, to všetko sú akési zvieratá. Aj krv je iba masa drobných zvierat. Napokon aj bunka je akési podivné zviera. A ani bunka sa nepodobá na krv a ani krv na orgány. Každá z týchto bytostí sa líši tvarom i charakterom.

Anatómia kameňa sa vyznačuje tým, že keď ho rozoberieme, všade nachádzame len masívny a jednoliaty kameň. Človek nemusí rozobrať kameň, aby zistil, čo je v ňom. Zviera a rastlina majú svoje životné jadro a základnú bunku, keď ich niekto zahubí, život a tvor zaniknú. Kameň je samé jadro, samá pralátka, a pritom to nie je žiadna bunka. Nemá svoj zárodok. Kameň nemožno zabiť.

Keď v živočíchovi niečo rozdrvia, nikdy sa nerozdrví to, na čo sa drvenie zameriava, ale vždy niečo iné, oveľa hlbšie, oveľa zásadnejšie. Rozdrví sa to, čo je kostrou toho, čo chcú rozdrviť. Keď rozdrví čiusi hrdosť, nerozdrví sa hrdosť, ale to, čo ju drží, prípadne

schopnosť rozlišovania. Keď niekomu rozdrvím samolúbosť, nezanikne samolúbosť, ale to, čo sa nachádza pod ňou a samolúbosť udržuje: prípadne sebavedomie. Keď rozdrvím niekomu telo, nezanikne telo, ale to, čo tvorí jeho základ, čiže život. Keď prebodnem zviera, neprebodol som jeho, ale srdce, to drobné zviera v ňom, ktoré ho udržuje pri živote; nezabil som však srdce, ale zviera s krvou; nezabil som však ani zviera s krvou, ale samotný život. Preto je naprávanie človeka a kynoženie jeho nedostatkov také otrasné; preto je násilie hrozné. Chce zničiť zlé, no nezabije to, na čo cieli, ale to, čo prebýva hlbšie, to, čo udržuje zlo: dobro. Preto opravy, záahy, vykynoženie ľudských nedostatkov a hriechov nemôže robiť nikto iný len dotyčný človek. Iba ja viem seba zmeniť tak, aby ma nepostihla taká strata, ktorá je oveľa väčšia ako dobro dosiahnuteľné prostredníctvom zmeny. Azda toto je podstatou toho, čomu sa hovorí sloboda.

Takéto hlbiny anatómia kameňa nemá. Hlbiny anatómie kameňa sú totiž oveľa väčšie a temnejšie. Sú kamene vrtkavé, vášnivé, ohnivú, nežné, veselú. Sú kamene zákerné, zlomyseľné, hlúpe, tragické. V každom kameni je však čosi nesmierne útrpné. Kameň nepozná slobodu hrdého a márnomyseľného života živočíchov. Preto každý kameň trpí. Podstata utrpenia: boj proti tiaži, ťažkosti, mase. Je to strašne hutné, ťažké, večne jalové úsilie v strašne bezmocnej substancii, úsilie zvíťaziť nad vlastnou tiažou. Anatómia kameňa sa potýka s utrpením márneho úsilia. Kameň netreba rozdrviť, je zdrvený: stratil svoju slobodu, klesol do seba a stal sa obeťou tiaže. To je tajomstvo anatómie kameňa.

A keď odseknú niečo zo zvieraťa alebo rastliny, úd alebo kus z neho zahynie. Naproti tomu kameňu sa ulaví, jeho utrpenie sa zmenší. A keď odseknutý kus kameňa postaví, kameň nadobudne pocit, že zvíťazil nad tiažou, ktorá je v ňom. Preto každý stĺp vyjadruje triumf. A keď sa na tomto stĺpe, hore vo vzduchu vznáša ďalší kameň, je to kamenná extáza: pozdvihnutý kameň, vznášajúci sa

kameň – vznáša sa, dosiahol to, za čo tak strašlivo bojoval. Je vysoko vo vzduchu, je slobodný.

Stonehenge je vznešené preto, lebo zdvihlo kameň, drží ho vo vzduchu, oslobodilo ho. Nie okresaný stĺp, ktorý už stratil svoj pôvodný tvar a charakter. Kamene Stonehenge sú divé a elementárne skaly, neotesané, bloky odtrhnuté z prakameňa. Tu sa slobodným nestáva preduchovnený a opracovaný kameň, ale ten skutočný, ten živelný, ten pôvodný a divý. To je vášnivá slasť kameňa: tancovať vysoko vo vzduchu. To je Stonehenge: tancujúca skala.

Powys hovorí, že keď vošiel cez bránu, chcel poskakovať, robiť kotrmelce, tancovať. Chcel sa zbaviť všetkých obmedzení, všetkého zastaraného a rozumného – zmocnilo sa ho šialenstvo a bláznivé pominutie zmyslov. Áno, brána uvedie človeka ta, kde sa kameň vznesie do vzduchu, ta, kde tiaž pomíne, bezmocnosť zaniká a skala začne lietať – to je svet tancujúcej skaly, miesto, kde hmota vystúpi zo seba, stane sa nehmotnou a stretne sa s tým, čo je hore, s výškou, kde kameň je taký slobodný a ľahký ako nejaký boh. O takomto mieste vie každý. Každý vie, že sú miesta, kde sa hmota zbaví seba samej a vie sa slobodne vzniesť. Pre označenie takéhoto miesta máme celkom jednoduché slovo a tým je: chrám.

To, čo sa odohráva v chráme, možno najbezprostrednejšie a najjednoduchšie opísať tak, že v chráme sa kameň vznáša. Toto je to miesto, kde sa kameň vznesie do vzduchu. Vznášajúci sa kameň znamená, že hmota zvíťazila nad vlastnou tiažou a oslobodila sa. A to, čo je slobodné, podobá sa bohom. Chrám je posvätné miesto vznášajúcich sa kameňov, tancujúcej hmoty, tiaže víťaziacej nad vlastnou bezmocnosťou, matérie premenenej na slobodného ducha. Ani v súčasnosti nedokážeme rozmach tejto metamorfózy vyjadriť inak ako symbolom vznášajúceho sa kameňa. Ľudia pravdepodobne nikdy nebudú môcť tento obsah vyjadriť iným symbolom. A celá architektúra nie je nič iné ako toto: stavať chrámy. Budovať posvätné miesta, čiže zdvihnúť kameň do vzduchu. To je pyramída,

hrad Inkov v Cuzcu, pekinský palác, mayská svätyňa slnka. Podstata Tirynsu, Atén, stredovekého hradu, bangerského domu, paláca Pitti, newyorského mrakodrapu. Neexistuje jednoduchšia, čistejšia, vznešenejšia stručnosť ako v prípade Stonehenge.

Keď Powys hovorí: *I think stone-worship is the oldest of all religions* – uctievanie kameňa je zo všetkých náboženstiev najstaršie – má na mysli aj čosi viac. Z hustej masy kameňa, z jeho masívnej substancie vyplýva, že sa nedokáže prispôsobovať, nedokáže ustupovať a uhýbať. Jeho bytie je také strnulé, že nevie byť priehľadný. To je zmysel a vysvetlenie tvrdosti kameňa. Tvrdý je nie preto, lebo je masívny, ale naopak, preto je masívny, lebo nevie byť iný len tvrdý. A nepriepustný je nie preto, lebo je ťažký, ale preto je ťažký, lebo nevie byť priepustný. Kameň je protikladom ducha, je tvrdý a bezmocný a nepriehľadný, duch je zasa éterický, aktívny a transparentný.

Duch je ako Buddhov stolec v indickom mýte: stolec obklopujú ničivé sily, démoni naň útočia, lomcujú ním, vybuchujú, spaľujú ho, snažia sa ho zvaliť. Márne. Nič nedosiahnu. Ako keby na stolci nikto nesedel. Pričom Buddha je tam, ibaže všetko prepúšťa cez seba. Čistý duchovný Buddha sedí tam a stolec práveže nie je prázdny – nie: je obsadený, nástoľčivo obsadený, natoľko plný síl a života a ducha a moci, že démoni si s ním nedokážu poradiť. Zdá sa, že tam nie je nikto, lebo je priehľadný, transparentný, dokonale naplnený duchom, tým, čo je éterické, aktívne a transparentné. Ten, kto sa vrchovate naplnil bytím, nachádza sa na takom vysokom stupni bytia, ako keby už ani nebol.

S kameňom je to práve naopak. Nedokáže prepustiť cez seba nič, pustošivé sily doň narážajú, trhajú ho, roztavia a rozdrvia. Prečo? Lebo je taký ťažký, jednoliaty, bezmocný a nepreniknuteľný. Nevie ustúpiť. Zároveň však nie je prítomný, lebo v ňom niet nijakej aktivity. Je prázdny, lebo v ňom niet ohňa a moci a sily a života. Je plný tiaže a je prázdny, lebo v ňom niet aktivity. Je plný tvrdosti,

no je prázdny, lebo v ňom niet ničoho éterického. Je plný hmoty a niet v ňom ničoho priehľadného. Kameň je prázdny preto, lebo je vrchovate naplnený pasivitou, bezmocnosťou, tvrdosťou a nepreniknuteľnosťou.

Ale v tej chvíli, keď sa kameň vznesie nad zem, začne sa meniť na ducha. Arabi vravia, že kameň z Káby bol najprv priehľadný a žiarivý krištál, ktorý sa vznášal medzi nebom a zemou, no vďaka ľudským hriechom začal mútnieť, stával sa čoraz tmavším a tmavším, nakoniec sčernel a zrútil sa na zem. Preduchovnený kameň je opak kameňa z Káby: jeho ťažká, neprehľadná noc začne blednúť, zjasnieva, nastáva svitanie, kameň bude stále priesvitnejší. Čím vyššie sa dvíha, tým je transparentnejší, ako keď sa diamantový kryštál začne skvieť, nakoniec ako keby sa stával nehmotným, vznáša sa vysoko medzi nebom a zemou.

Stonehenge je svätyňa transparentného kameňa. Kameň vzdvihnutý do vzduchu je na ceste k tomu, aby sa stal takým priehľadným ako nebo. To je tancujúci kameň, slobodný kameň, éterická skala. Vznáša sa vysoko vo vzduchu: zvíťazil nad svojou tiažou, masou, ťažobou, slepotou, bezmocnosťou. Vznietil sa a teraz jeho plamene šľahajú k nebu. Strnulosť jeho bytia sa zmenila na éterickú aktivitu. A tieto titanské, strašidelné kamenné brány vovedú človeka tam, kde prestane byť človekom, tam, kde bude ako piesok, pierko, riedky dym, tam, kde bude poskakovať ako pojašené zviera, v nezmyselnom pominutí zmyslov, hore, hore k bohom, tam, kde človek vníma bytosť, ktorou je.

1940